

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Durmuş Bulgur*

Özet: Bu çalışmada 18. yüzyılın mütefekkir ve sufi gazel şairi Hacı Mîr Derd konu olarak alınmış ve şiirlerinden örnekler verilmiştir. Hind-Türk imparatorluğunun temellerinin sarsıldığı ve ümitsizliğin her tarafa yayıldığı bu çöküş yüzyılında düşünce ve yaşantısıyla Delhi topraklarında bir yaşam rüzgârı estirmiş, maneviyatı ve yüce ahlakı ile insanların mizaçlarını değiştirmiş ve onlara hayatın yüce değerlerini benimsemeyi telkin etmiş mütefekkir bir sufi şair olarak Mîr Derd'in sufiyane ve felsefi düşüncelerinin oldukça önemi vardır. Urduca gazel geleneğinde klasikler arasında yerini alan Mîr Derd kalbine doğan felsefi hususları Farsça ve Urduca şiirlerinde öyle güzel bir şekilde ifade etmiştir ki bundan ötürü döneminin önemli bir şairi kabul edilmiştir. O, hayat ve kâinat ile ilgili görüşlerinde, aşka bakış açısında, mecaz ve hakikat hususundaki düşünce tarzında, kısacası her konuda sahip olduğu kendine has ifade tarzı sebebiyle sufi olmayan şairlere oranla mümtaz bir yere sahip olmuştur. Onun şair mizacı ve sufi fitratı gazellerinde öylesine bir araya gelmiştir ki neticede son derece güzel bir imtizaç ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Mîr Derd, Urduca gazel, Tarik-i Muhammediye, tasavvuf, vatan der sefer

Syed Hvacah Mîr Dard Philosopher and Sufi Poet of Urdu Ghazal

Abstract: In this study Hvacah Mîr Dard, as a philosopher and Sufi poet of Urdu ghazal in the 18th century, has been dealt and have been given examples about his poems. In this degradation century, in which the bases of Hind-Turk Empire had been shaken and despondency had been spread out everywhere, as a philosopher and Sufi poet Hvacah Mîr Dard whose mystic and philosophical thoughts are very important, had caused to run a kind of life wave with his own thought and practice in Delhi ground, had changed the moods of the people with his spiritual personality and high virtue, had persuaded them to adopt high values of life. Mîr Dard who had taken his own place among the classics in Urdu ghazal tradition, had stated those mystic subject that became inspiration to his heart, in Persian and Urdu poems in a very beautiful manner, because of that he had been accepted very important poet of his own period. In his own thoughts about the life and the universe, at the point of view to the love, in the manner of thought on the metaphor and the truth, briefly about all topics because he had private manner of state, he had gained an honored place in comparison with those poets that they are not Sufi. As a poet his mood and his mystic nature had combined in his ghazals in such manner so that the most beautiful harmony had appeared in the end.

Keywords: Hvacah Mîr Dard, Urdu ghazal, Tareek-i Muhammadiyyah, Sufism, vatan der sefer (motherland in travel).

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, D.D.E.Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (dbulgur@selcuk.edu.tr).

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Seyyid Hace Mîr, mahlası Derd, h. 1133–1199/1720–1785 yıllarında Hindistan'da yaşamış meşhur ve büyük sufi şairlerden biridir.¹ Ataları Evrengzeyb zamanında Buhara'dan Hindistan'a gelmişlerdir. Ailesi Delhi'nin meşhur ve önemli ailelerindendi. Babası Hace Muhammed Nasır Andelîb de (h.1105–1172/1693–1758) meşhur bir sufi idi ve İslam tasavvufu üzerine *Nâle-i Andelîb* adında hacimli bir divanı vardır. Küçük kardeşi Mîr Eser de *Hab u Hayal* isimli mesnevisi ile meşhurdur. Soyu baba tarafından Hace Bahaüddin Nakşibend'e, anne tarafından ise Abdulkadir Geylanî'ye dayanır. Mîr Derd dini ilimleri (Kur'an, hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf) babasından okumuştur. Fars Dili ve Edebiyatı'na dair kitapları ise dönemin meşhur âlimi Siraccüddin Ali Han Arzu'dan okumuştur. Gençlik yıllarında bir süre sarayda asker olarak görev yapmıştır. Ancak çok geçmeden babasının isteği üzerine bu görevden ayrılmış, Hace Muhammed Zubeyr'e mürid olmuş ve dünya işlerini terk ederek uzlet köşesine çekilmiştir. Babası vefat edince 49 yaşında iken halifesi olarak yerine geçmiştir. Ailesinin saygınlığı, "Cihangir devrinin reislerinden ve Keşmir subedarı (vali ve ordu komutanı) Nevvab Zafer Han'a intisabı"² ve Nakşibendiye tarikatından döneminin şeyhi olması gibi hususlar onu halk arasında herkesin ilgi odağı haline getirmiştir. Böylece zengin fakir birçok kişinin sevdiği ve gönülden bağlandığı ahlak abidesi bir kişi olmuştur.³

Mîr Derd, kanaat ve tevekkül dönemindeki çöküş ve kargaşa haliyle mücadelede en etkin araç olarak görüyordu. Bu dönemde Müslümanlar inanç yönünden dağılmışlar, din âlimleri furui meselelerde tartışmalara dalmışlardı. Evrengzeyb'in vefatından sonra şehzadeler arasında yaklaşık 150 yıl süren iktidar mücadelesi iç ve dış güçlerin sürekli saldırılarına kapı açmış, bireysel ve sosyal hayatta bir dağınıklık ve kargaşa yaratmıştı. Bunu fırsat bilen bazı eyalet vali ve reisleri kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bengal'de Ali Vardi Han, Avadh'da Saadet Ali Han bağımsızlığını ilan etmişti. Nadir Şah (1737–1739) ve Ahmed Şah Abdali'nin (1748–1761) Hindistan'a saldırıları, katliamlar ve yağmalar; Catlar, Sikhler ve Marhataların Delhi civarındaki bozgunculukları ve çıkardıkları isyanlar hayatı çekilmez bir hale getirmişti. Delhi'de insanlar öldürülüyorlardı. Bu yüzden pek çok kimse Delhi topraklarını terk etmişti. Neticede iktisadi durum çok kötüleşmiş, halk iflasın eşiğine gelmişti. Ahlakî yapı altüst olmuş, insanlığa ait yüce değerler yok olmaya yüz tutmuştu. Hind-Türk imparatorluğunun temellerinin sarsıldığı, padişahların sadece ismen padişah olduğu ve ümitsizliğin her tarafa yayıldığı bu çöküş döneminde Mîr Derd büyük bir azim ve irade örneği göstermiş, halka hizmeti ibadet saymış, düşünce ve yaşantısıyla Delhi topraklarında bir yaşam ve canlılık rüzgarı estirmiştir. Maneviyatı ve yüce ahlakî ile insanların mizaçlarını değiştirmiş, onlara doğru yolda yürümeyi, zindeliği ve hayatın yüce değerlerini benimsemeyi telkin etmiştir. Yazıları ve konuşmaları ile insanlardaki kaybolan yaşama sevincini yeniden canlandırmış, dini ve ahlakî meselelerin önemini vurgulamış ve onlara hayat için bir şeyler yapmayı öğreten tasavvuf eğitimini vermiştir. O, irfanı⁴ ve alçak gönüllülüğü insan kişiliğinin yeniden inşası için gerekli görmüştür. Onun bu yoldaki çabası maddi ve manevi

DURMUŞ BULGUR

çöküşün yaşandığı bir ortamda insanlık adına büyük bir hizmet idi ve dönemin toplumsal ve kültürel hayatında derin ve uzun süreli bir etki bırakmıştır. Hz. Peygambere olan sevgisi o kadar fazla idi ki bundan ötürü kendisine Muhammedi adını vermiş, şeyhini de Muhammedîlerin emiri kabul etmiştir. Ayrıca o dönemde kendisi *Tarîk-i Muhammediye*'nin⁵ temellerini atarak Halis Muhammedi hareketinin de önemli bir üyesi olmuştur.

Dini esaslara sıkı sıkıya bağlı olan Mîr Derd sema uygulamasında oldukça esnekti. Çünkü semaya ilgi duymaktaydı ve musikiyi insan ruhu için bir gıda olarak görüyordu. Mîr Derd semanın Allah tarafından olduğunu ve musikiden etkilendiğini ifade ile şunları söylemiştir: "Benim musiki dinlemem Allah tarafındandır. Nitekim Allah şahittir ki musiki ehli kendiliğinden benim yanıma geliyor, ben onları talep etmiyorum. Onlar gelip de musikiyi icra ettikleri zaman, dinliyorum ve bana bir haller oluyor. Başkalarının ibadet olarak gördükleri semayı ben ne inkâr ediyorum, ne de alışkanlık haline getirdim. Bu husustaki inancım büyüklerimin inancı ile aynıdır. Ancak bu hastalığa ilahi takdir sebebiyle yakalandığım için Allah mutlaka beni de bağışlayacaktır (37. Nale)."⁶

Mîr Derd her ne kadar şairliği kişinin meslek olarak benimseyeceği ve bununla övüneceği bir özellik olarak görmemişse de, bunu bir hüner olarak kabul etmiş ve bu hüner vasıtasıyla kişinin kendi gönül dünyasına tercüman olacağını düşünmüştü. Ona göre şair bu hünerini ne birisini methetmek veya hicvetmek için, ne de bir karşılık beklentisi veya dünyalık için kullanmalıdır. Şairlik sanatı son derece ciddi bir iştir ve şair kalbine doğan ilhamlarını ve içsel tecrübelerini şiiri dinleyenlerin kalbinde yer edecek şekilde ve dertli bir lehçe ile dile getirmeyi amaçlamalıdır. O, işte bu düşünce ile şairliği benimsemiş ve kendi şiirini medhe ve hicive bulaştırmamış, hal ve sözü şiirinde bir araya getirmiştir. O özü sözüne uygun ve kalbinde olanı dile getiren bir şair olarak yaşamıştır.

بے میرا آئینہ صفائے سخن

شعر میں میرے دیکھنا مجھ کو

Bana kendi şiirinde bakın. Şiirimizin saflığı benim aynamdır.

Mîr Derd kendi şiiri ile ilgili olarak şunları da söylemiştir. "Benim tatlı şiirlerim öyle bir nimet sofrasıdır ki ben onları zevk ehli için seçtim. İçerisinde marifet ve hakikat bulunan böylesi bir şiir gülü bu bahçede çok az bulunur (Derd-i Dil, s.208)."

Bu açıdan bakıldığında Mîr Derd'in şiirinde sanatsal açıdan sıra dışı bir ihtiyat vardır. Nitekim o, şiirlerinde zevk ehlinin önünde güvenle sunabileceği kalbi ilhamlarını beyan etmiştir. İşte bunun için onun şiirlerinde Mîr Takî- Mîr de olduğu gibi şairane tecrübelerin tamamı değil, aksine tecrübelerden seçmeler beyan edilmiştir.⁷

O dönemde Delhi şehri Han Arzu, Şeyh Ali Hazin, Raey Anand Ram Muhlis, Kızılbaş Han Ümid, Çandar Bhan Brahman, Mazhar Can-ı Canan, Musevi Han Fitrat gibi Farsça edip ve şairlerin çalışmalarına aşinaydı. Urduca şairleri arasında Veli, Ubeydullah Han, Muhtela Faiz, Şah Mubarek Abru, Şakir Naci, Şah Hatem, Sevda ve Mir Taki Mir pek muteber olmayan rihtâ⁸ sanatını kullanarak Delhi'de şiir ve şairliğe dair oldukça müsait bir

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

ortam hazırlamışlardı. Mîr Derd de şiir meclislerine katılmış, Farsça ve Urduca şairi olarak önemli bir yer edinmiştir. Şiirde daha önce başlamış olan iham sanatı⁹ bu dönemde sona ermiştir. Bu hususta Şah Hatem ön safta yer almaktaydı. Bizzat Mîr Taki Mîr, Sevda ve Mîr Derd de bu konuda önemli rol oynamışlar ve iham sanatını reddetmişlerdir. Mîr Derd bu hususu bir gazelinin maktasında şu şekilde dile getirir:

از بس کہ ہم نے حرفِ دوئی کا مٹا دیا
اے درد اپنے وقت میں ایہام رہ گیا

Ey Derd! Biz (şiirde) ikiliği ortadan kaldırdığımız için iham (da) kendi devrinde kaldı.

Gerçekten de Mîr Taki Mîr, Sevda ve Mîr Derd'in ortaya koyduğu yeni estetik kurallar sebebiyle iham hareketi geri planda kalmış ve Urdu şiirinde onların estetik ölçütleri geçerli olmaya başlamıştır. İşte gazel özellikle bu dönemde çok gelişmiş ve dönemin şairleri gazeli islah hareketini öne çıkarmışlardır. Şairler gazel sınıfında seviyeli şiirler yazmaya başlamışlar, güzellik ve aşk konularında yüce insani duygulara tercüman olmuşlardır. Önceki dönemde, gazelde çokça var olan bayağı düşünceler ve basit duygular artık bu dönemde sona ermiş, bunların yerini güzel duygular almıştır. Tasavvufa dair konular da bu sınıfta bir renklilik yaratmıştır. Zihin, şuur, hayat, kâinat ile ilgili meseleler artık felsefi tarz ve ahenkte sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca içinde bulunulan dönemin şartları toplumsal bilinçle birlikte gazel sınıfında dile getirilmeye başlanmış; siyasi, toplumsal ve kültürel dağınıklığın farklı yönleri de yine bu sınıf içerisinde bir araya getirilerek işlenmiştir. Kısacası bu dönemin edebiyatındaki hayat ve canlılığın etkileri Mîr Derd, Mîr Taki Mîr, Mirza Refi Sevda ve bunların çağdaşlarının şiirlerinde belirgin olarak görülmektedir.¹⁰

Mîr Derd'in gerçekleştirdiği en önemli işlerden biri de yok olmaya yüz tutan edebiyat ve şiir meclislerini yeniden diriltmesidir. Bizzat kendisi seviyeli şiirler yazıp söylediği gibi, döneminin şairlerini mekânında bir araya getirmeye özen gösteriyor ve onların şiirlerini de dinliyordu. Bu sayede gerçek edebi atmosfer yeniden kurulmuş oldu. Bu tür şiir meclisleri uzun bir süre onun evinde düzenlenmiş, ancak daha sonra kendisi bunu Mîr Taki Mîr'in mekânına taşımıştır.¹¹

Bu şekilde Mîr Derd, Delhi'de ömrünün altmış altı yılını geçirmiş ve elli yıldan fazla bir süreyle hem fikirlerini, hem de şiiri vasıtasıyla duygularını halka aktarmıştır. O, içinde bulunduğu ortamın etkilerini kendi üzerinde hissetmekle kalmamış, aynı zamanda güçlü kişiliği ile çevresi üzerinde etkili de olmuştur. Onun bu güçlü kişiliğinin etkileri sayesinde Delhi topraklarının siyasi, iktisadi, toplumsal ve edebi atmosferi değişmiştir. O, mesajında maneviyatı, Allah'a yakınlaşmayı ve peygamber aşkıyla dolu olmayı ön plana çıkarmış ve ömrü boyunca bu hususları yaymaya çalışmıştır. Düşüncelerini çok geniş bir yelpazede dile getirdiğinden Mîr Derd'in sufiyane düşüncelerinin oldukça önemi vardır. O, hayatın hemen her alanı ile ilgili görüş beyan etmiştir. Şairlik her ne kadar Mîr Derd'in özel çalışma alanı olmamışsa da, kalbine doğan hususları Farsça ve Urduca şiirlerinde

DURMUŞ BULGUR

öyle güzel bir şekilde ifade etmiştir ki bundan ötürü döneminin önemli bir şairi kabul edilmiştir. Nitekim çağdaşı tezkire yazarlarının hepsi de onun bir şair olarak önemini kabul etmişlerdir.¹²

O, hayat ve kâinat ile ilgili görüşlerinde, aşka bakış açısında, mecaz ve hakikat hususundaki düşünce tarzında, kısacası her konuda sahip olduğu kendine has ifade tarzı sebebiyle sufi olmayan şairlere oranla mümtaz bir yere sahip olmuştur. Onun şair mizacı ve sufi fitratı gazellerinde öylesine bir araya gelmiştir ki neticede son derece güzel bir imtizaç ortaya çıkmış ve bu sebeple onun gazeli arzu dolu aşk coşkusuyla rağmen kendi arifane hareket merkezinden de uzaklaşmamıştır. Mecaz ve hakikatin bu karışımı aslında Mîr Derd'in gazelinin imtiyazi özelliklerindedir ve bu bağ aslında onun sufiyane zihninin neticesidir.¹³

Küçük yaşlarda kitap yazmaya başlayan Hacı Mîr Derd'in eserlerinin hemen hepsi yazma olarak mevcut olmakla birlikte, birçoğu değişik zamanlarda Mevlevî Nuru'l-Hasan tarafından 19. yüzyılın başlarında Bhopal'de basılarak yayınlanmıştır. Urduca divanı hariç bu eserlerin hepsi Farsçadır:

Risale-i Esraru's-salât (1148/1735): Mîr Derd on beş yaşında iken kaleme aldığı bu ilk Farsça eserinde namazın erkân, adap, fazilet ve gizli sırlarından bahsetmiştir. Bu risalenin sonuna bir de Farsça rubai eklemiştir. Bundan da anlaşılmalıdır ki Mîr Derd 15 yaşından önce Farsça şiir söylemeye başlamıştır.

Varidat-ı Derd (1172/1758): Mîr Derd otuz dokuz yaşında yazdığı bu eserde, tefekkür halinde iken kalbine doğan tasavvufa dair marifet ve hakikat meselelerini nazım ve nesir olarak beyan etmiştir. Eserin dili Farsça olup, içinde 111 rubai vardır.

İlmu'l-Kitap (1181/1767): Bu eser yukarıda geçen *Varidat-ı Derd* isimli kitabın şerhidir ve en hacimli çalışmadır. Mîr Derd bu kitapta bir yandan tasavvufa dair meseleleri Kur'an ve hadisten getirdiği güçlü deliller ve seleften naklettiği sözlerle ispatlamaya çalışmış, diğer yandan *Tarik-i Muhammedi* düşüncesi ve felsefesinin bütün nizamını beyan etmiş, vahdeti'l-vücut ve vahdeti's-şühud nazariyesini *Tarik-i Muhammedi* dairesinde bir araya getirmeye çalışmıştır.¹⁴ Ayrıca hayatta başından geçen bazı olaylar da bu eserde konu edilmiştir. Kitap 1308/1890'da Delhi'de yayınlanmıştır.

Nale-i Derd (1190/1776): Bu kitap da tasavvuf üzerinedir ve İslam'ın ahlak nizamından bahsedilmiştir. Değinen her konuya başlık olarak 'nale' konulmuştur ve eserde 341 'nale' vardır.

Ah-i Serd (1193/1779): Bu kitap da maneviyat ve tasavvuf meseleleri ile ilgilidir. *Nale-i Derd*'de olduğu gibi eserde 341 'ah-i serd' vardır.

Şem'-i Mahfil (1199/1785): Bu kitabın konusu da tasavvuftur.

Derd-i Dil (1199/1785): Şem'-i Mahfil ile aynı yıla rastlayan bu kitabın konusu da tasavvuftur. Kitap 1310/1892'de Mevlevî Nuru'l-Hasan tarafından Bhopal'de yayınlanmıştır.

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Hürmet- Ğua, MİR Derd bu eserde tasavvufun önemli bir konusu olan teganni üzerine düşüncelerini ve hislerini yazmıştır.

Vakıat-ı Derd, Bu kitaptaki da tasavvufa dair meseleler beyan edilmiştir.

Soz-i Dil: Bu eseri MİR Derd'in tasnif edip etmediği konusu kesinlik kazanmamıştır. Ayrıntılı olmamakla birlikte bazı kitaplarda bu eserden bahsedilmektedir.

Divan-ı Farsi: MİR Derd bu Farsça divanında gazel, rubai, kıt'a, muhammes, efrad ve bazı Arapça rubaileri bir araya getirmiştir. Eserde tasavvufi konular özellikle hakiki aşk gazel ve rubai tarzında, güzel bir şekilde sunulmuştur. Divanın elyazması nüshaları bazı kütüphanelerde mevcuttur. Kitap 1309/1891'de Mevlevi Nuru'l-Hasan tarafından Bhopal'de yayınlanmıştır.¹⁵

Bizim üzerinde duracağımız asıl çalışma Urduca divanı olduğu için örnekleri Urduca divanından vereceğiz.

Divan-ı Urdu: MİR Derd'in 1500 beyitten oluşan Urduca divanı elyazması nüsha olarak birçok kütüphanede bulunmaktadır. Bu divan 1922 ve sonrası yıllarda Naval Kişver, Şahi Press Sultanu'l-matabi, Bedayun Nizami Press gibi yayınevleri tarafından birkaç kez basılmıştır. Bunlara ilaveten Zahir Ahmed Sıddıki'nin düzenlediği nüsha Delhi'deki Mektebe-i Camia tarafından basılmıştır. Reşid Hasan Han da bu divanı düzenleyerek Mektebe-i Camia tarafından yayınlamıştır. Halilu'r-rahman Davudi'nin düzenlediği nüsha ise Lahor'daki Meclis-i Terakki-i Edeb tarafından yayınlanmıştır. Divanda yer alan gazeller MİR Derd'in kişiliğinin aynası ve bulunduğu ortamın gerçek manada tercümanıdır. Divanda MİR Derd'in dönemindeki bireysel ve toplumsal yaşamın iniş ve çıkışları bir açıdan kendisini göstermektedir. İfade tarzı açısından MİR Derd'in divanındaki gazelerde ciddiyet vardır ve kendisi de ciddi bir şairdir. Gazel sınıfında hakiki ve mecazi aşka dair şiirlerin bulunduğu divanda MİR Derd, güzellik ve aşkın farklı yönlerine tercüman olmuş, bunu da insan hayatının duygusal nizamını bir bütün olarak gözler önüne sererek şekilde yapmıştır. O, konu itibarı ile gazelin dairesini genişletmiş, tasavvufu, hayatın ve kâinatın sınırlarını divandaki gazellerin konuları arasına dâhil etmiştir.

MİR Derd bir sufi şair olmasına rağmen gazelinde hakiki aşk ile ilgisi olmayan mecazi ve dünyevi aşk konularından da bahsetmiştir. Çünkü o bir sufi olmasına rağmen hayattan bıkmış biri değildi. Hayatın her yönüyle ilgilenmekteydi. O, tasavvufu bir hayat nizamı olarak görmekteydi ve tasavvufu bir karar yani sabır ve tahammül yolu olarak benimsememişti. Bu açıdan bakıldığında MİR Derd'e göre tasavvuf hayatı inkar etmez, hayattan yüz çevirmeyi öğretmez ve mutasavvıf da hayattan bizar olmaz. Bunun aksine tasavvuf aslında insanı, insan hayatını ve insani ilişkilerin önemini ortaya koyar. İşte MİR Derd tasavvuf ile ilgili bu görüşü kabul ettiğinden sufi bir şair olarak dünyevi aşkın önemini ve kıymetini hissetmiş ve onu gazelinin konusu yapmıştır.

DURMUŞ BULGUR

Öte yandan Mîr Derd üzerinde dönemin şairane atmosferinin derin bir etkisi de vardı. Böyle bir atmosferden, yani odak noktasını dünyevi aşkın oluşturduğu ve Seveda ve Mîr Taki Mîr'in abartılı bir şekilde sundukları aşk nağmelerinin yankılandığı ortamdan, her şair gibi Mîr Derd de etkilenmişti. Onun şiirinde sevgilinin varlığı çok belirgin bir şekilde görünmektedir. O, gazelde sevgilinin hem yüz güzelliğini, hem de iç güzelliğini beyan etmiştir. Bununla birlikte Mîr Derd varidat şairi olduğu için şiirinde zahiri güzellik tasavvurunu değil de daha ziyade dâhili güzellik tasavvurunu öne çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun gazelinde güzellik, bakış güzelliği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki şiirler bu durumu ortaya koymaktadır:

رات مجلس میں ترے حسن کے شعلے کے حضور شمع کے منہ پہ جو دیکھا تو
کہیں نور نہ تھا

Geceleyn mecliste, güzelliğinin şulesi karşısında, mumun ağzında gördüğüm sakın nur olmasın.

یارب یہ کیا حرام ہے جس نے اک آن میں کتنے ہی مردے حشر سے آگے جلا دیے

Ya rab! Bu ne işveli yürüyüştür ki bir anda kaç ölüyü haşirden öte yakıverdi.

گزارا ہے بتا کون صبا آج ادھر سے گلشن میں تری پہولوں کی یہ باس نہیں

ہے

Ey doğu rüzgâr! Bugün buradan kim geçti söyle, zira bahçendeki çiçekler böyle kokmaz senin.

Bu beyitlerde sevgilinin varlığı açıkça görünmektedir. Mîr Derd bu güzellikte sıcaklığı ve parlaklığı görmektedir. Bu güzellik sevgilinin yüzünde, nazında, işvesinde, mest bakışlarında ve zülüflerinde görünmektedir. Bununla birlikte burada sadece harici güzellikten bahsedilmemiş, aynı zamanda bu güzelliğin etkisi ile belirip bizzat sevgili ve onun etrafındaki ortamı ve âşıkları da etkileyen hususi atmosferin tasviri de ortaya konmuştur. İşte böyle bir atmosfer içinde bile Mîr Derd itidali elden bırakmamış, heyecan içerisinde fitrata aykırı söz söylememiş, aksine, sıradan bir insanın zihni eğilimini ortaya koyarak gerçek insani duygulara tercüman olmuştur.

Âşık olan insan sevgiliye yakın olma arzusuyla dolup taşar. Sevgilisiyle yan yana gelen insanın içinde hissedeceği heyecan ve dalgalanma hadsizdir. Böyle bir ortamda âşık olan kişi bazen ne söylediğinin farkına bile varmaz. İşte Mîr Derd bu duygusal keyfiyeti aşağıdaki beyitlerde çok güzel bir şekilde dile getirmiştir:

بارے پھر مہربان ہوا ہے بے طرح سے کچھ بچل گیا تھا

شب تک جو ہوا تھا وہ ملائم اپنا بھی تو جی پگھل گیا تھا

میں سامنے سے جو مسکرایا ہونٹہ اس کا بھی درد ہل گیا تھا

Haddinden fazla bir şekilde inat ettikten sonra nihayet tekrar teveccüh etti.

Geceleyn azıcık yumuşak olan ortam, benim de içimi eritmişti.

Ben karşıdan gülümseyince, onun dudakları da kıpırdadı ey Derd!

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

چلیے کہیں اس جا پہ کہ ہم تم ہوں اکیلے
کہیں میدان ملے گا گوشہ نہ ملے گا

Seninle baş başa kalacağımız bir yere gidelim, bir köşe bulamasa da bir meydan buluruz elbet.

کہا جب میں ترا بوسہ تو جیسے قند ہے پیارے
نہیں سکتا لگا تب کہنے پر قند مکرر ہو

Ey sevgilim! Senin busen şeker gibidir deyince, ancak bir daha şekerini tadamayacaksın demeye başladı.

بعد مدت کے درد کل مجھ سے
غنچہ دہن مل گیا راہ میں وہ

میری اس کی جو لڑ گئیں آنکھیں
میں دو دو بچن ہو گئے آنکھوں بی

Ey Derd! Uzun bir aradan sonra, o gonca ağızlı ile dün yolda karşılaşır da,

Göz göze gelince, onunla iki çift laf ettik gözlerde.

تو مجھ سے نہ رکھ غبار جی میں
اب تک ہے وہی پیار جی میں
بیزار ہے مجھ سے تو ولیکن
یوں پاس بٹھا جسے تو چاہے
آرے بھی اگر ہزار جی میں
پر جاگا نہ دیجیو یار جی میں

Eğer binlerce kez içine doğsa da, kalbinde benden yana kırgınlık olmasın.

Sen benden bıktın amma, benim içimde (sana karşı) hala aynı sevgi var.

İstedığın kişiyi yanına öylesine oturt, ancak kalbinde (ona) yer verme sevgilim.

کہیں ہونے ہیں سوال و جواب آنکھوں میں
یہ بے سبب نہیں ہم سے حجاب آنکھوں میں

(Öyle görünüyor ki birisiyle) göz göze gelip bir yerde anlaşmaya varmışsın, bizden bakışlarını kaçırman sebepsiz değil.

یوں تو ہے دن رات میرے دل میں بھی اس کا خیال
وہ راتیں کہاں جن دنوں اپنی بغل میں تھا سو

Doğrusunu söylemek gerekirse, gece gündüz benim de gönlümde onun hayali var. Kollarımın arasında olduğun o geceler şimdi nerede.

Yukarıdaki beyitler, bir insanın hayatındaki en güzel anların en latif ifadeleridir ve gönlü cezbeden bu halleri kişi ancak içinde hissedebilir. İşte Mîr Dêrd bu güzel duygu hallerini kendi kişisel tecrübeyiymiş gibi ifade ederek daha da çekici hale getirmiştir.

Mîr Dêrd insanın gönül dünyasında yaşadığı iniş ve çıkışları, sevinç ve hüznüleri de gazellerine konu etmiştir. Nitekim o, gazellerinde kişinin iç dünyasında yaşadığı infialî ortaya koyan konulara oldukça çok yer vermiştir. Çünkü sevgilinin zati ve kişiliği Mîr Dêrd için her zaman güzellik, mutluluk ve keyif sebebi değil, aksine çoğu kez eziyet, perişanlılık ve hüznü sebebidir. Nitekim o, bu duruma katlanamayıp kanlı gözyaşı döker. Ancak buna rağmen Mîr Dêrd'in şiirlerinde hayattan bıkkınlığa ve aşktan yüz çevirmeye işaret

DURMUŞ BULGUR

eden bir şeye rastlanmaz. Bunun aksine o, sevgiliden gördüğü eziyet ve imtihanlardan tat alıp haz duymaktadır. Aşağıdaki beyitler her ne kadar derle dolu gönlün tercümanı ise de lezzet hissiyle ne kadar dolu olduğuna en güzel örnektir:

تجہ سے کچھ دیکھا نہ ہم نے جز جفا پر وہ کیا کچھ تھا کہ جی کو بہا گیا

Cefadan başka bir şey görmedik senden, buna rağmen gönlümüze hoş gelip (bizi avutan) şey neydi acaba?

سو بار میں نے دیکھیں تری بے وفائیں تیں پر بھی نت غرور بے دل میں نباہ کا

Vefasızlığımı yüzlerce kez gördüm. Yine de gönlümde her zaman geçinme (yönünde) inat var.

اس کو سکھلائی یہ جفا تو نے کیا کیا اے مری وفا تو نے

Boyle cefa etmeyi ona sen öğrettin. Ey benim vefa (lı gönlüm!) Sen ne yaptın.

گل و گلزار خوش نہیں آتا باغ بے یار خوش نہیں آتا

Gül ve gül bahçesi artık hoş gelmiyor, bahçe yarsız artık tat vermiyor.

پی گئی کتنوں کا لوبو تیری یاد غم ترا کتنے کلیجے کہا گیا

Senin hayalinle kimlerin kanı akmadı ki, senin (verdiğin) acıyla kimlerin ciğeri parelenmedi ki.

اوروں سے تو بنستے ہو نظروں سے ملا نظریں
پہینکی بھی تو دزدیدہ

Başkalarıyla göz göze verip gülüşüyorsun, bu tarafa bakınca da sinsice bakıyorsun.

اپنے دروازے تلک بھی وہ نہ آیا ایک بار
کے لیے جایا کیے
ہر گھڑی اٹھ اٹھ کے ہم جس

Her saat başı kalkıp da kendisi için gittiğimiz sevgili, bir kez bile olsa kapıya çıkmadı.

دشوار ہوتی ظالم تجھ کو بھی نیند آئی لیکن سنی نہ تو نے ٹک بھی مری کہانی

Ey zalim! Senin gözüne de (şimdi) uyku girmiyordur. Ancak sen azıcık da olsa hikâyemi dinlemedin benim.

اس سنگ دل کی وعدہ خلافی کو دیکھے
انتظار سے
پتھرا گئی بین آنکھیں مری

Bakın, o taş kalpli nasıl da sözünden döndü. Gözlerim beklemekten kaskatı kesildi.

Bu beyitlerde sevgili öyle pervasız bir kişidir ki aşığını umursamadığı gibi üstüne üstlük ona zulmetmektedir. Ancak Mîr Dêrd'in nezdinde onun bu edası bile zevk ve tattan hali değildir. Sevgili kendisine iltifat etmese de, elinde olmadan içinden ah vah etse de o bu duruma katlanmakta ve sevgilinin yolunu gözlemektedir. Bir yerde hasbel kader mülakat fırsatı bulup halini arz ettiğinde, sevgili duyup da duymazlıktan gelir. Kapısına kadar gittiğinde ise kapıya çıkmaya bile tenezzül etmez.

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Mîr Derd sevgilinin karakterini her ne kadar aşığa nispetle daha belirgin bir şekilde şiirlerine yansıtmışsa da, aşığın karakterinin geri planda kalmasına da izin vermemiştir. Nitekim o, aşk yolunda seven kişinin başına gelenleri ve içinde bulunduğu duygu halini beyitlerde dile getirirken, onun perişan halinden de bahsetmiştir. Bu aşk yolculuğunda seven kişinin karşı karşıya kaldığı tecrübelerin şiirlerde ayrıntılarıyla verilmesi Mîr Derd'in gazellerinin belki de en önemli kısmıdır. Çünkü burada aşığın karakteri bütün yüceliğiyle ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitler aşığın sahip olduğu karakterin muhtelif yönlerine işaret eden güzel örneklerdir:

جان پہ کھیلا ہوں میں میرا جگر دیکھنا جی نہ رہے یا رہے مجھ کو ادھر دیکھنا

Ben canımı ortaya koymuşum, yüreğime baksana, soluk alıp almadığımı belli değil, bu tarafa baksana

آنسو کب تک کوئی پیے جاوے
بہت کھایا
اس محبت نے جی

İnsan gözyaşlarına ne kadar hâkim olabilir, zira bu aşk içimi kemirdi.

تو کہہ کب تلک
جفا سے غرض امتحان وفا ہے
آزماتا رہے گا

Cefadan maksat vefayı imtihanıdır, söylesene bu imtihan ne kadar sürecek.

سوا دید کے منظور نہ تھا
درد کے ملنے سے اے یار برا کیوں مانا
اس کو کچھ اور

Ey sevgilim! Derd ile buluşmayı niçin reddettin. O seni görmekten başka bir şey istememişti ki.

حال مجھ غم زدے کا جس تس نے
جب سنا ہو گا رو دیا ہو گا

Ben kederlinin halini duyan herkes mutlaka ağlamış olmalı.

اندازہ وہ ہی سمجھے مرے دل کی آہ کا زخمی جو ہو چکا ہو کسی کی
نگاہ کا

Gönlümdeki ah u zarı birinin bakışlarıyla yaralanmış olan anlar ancak.

کچھ ہے خبر بھی تجھ کو کہ اٹھ اٹھ کے رات کو
عاشق تری گلی میں کی بار ہو
گیا

Aşığının geceleyin kalkıp da sokağına birkaç kez geldiğinden hiç haberin var mı senin?

میں تو کچھ ظاہر نہ کی تھی دل کی بات
پر مری نظروں کے ڈھب سے
پا گیا

Ben aslında kalbimdekini hiç açığa vurmamıştım, ancak o, bakışlarımdaki ifadeden anladı.

تو شام سے جو اے مرے خورشید رو گیا
میں خواب رات
انجم کی طرح آیا نہ آنکیوں

Ey güneşim! Sen akşamdan ağlamaya başlayınca, benim gözlerime de yıldızlar gibi geceleyin uyku girmedi.

جو مزے ہیں مرگ میں وہ ہم سے پوچھا چاہیے
کون جانے آہ کیا لنت بے مر
جانے کی بیچ

DURMUŞ BULGUR

Ölümün nasıl bir keyif verdiği bizden sorulmalıdır. Ah! ölümün içinde nasıl bir lezzet olduğunu kim ne bilsin.

کیا کہوں دل کا کسی سے قصہ آوارگی کوئی بھی ہے ربط ہوتی ہے کہانی اس قدر

Gönlümün birisiyle olan avarelik hikâyesini ne anlatayım, zira hangi hikâye bu kadar kopuk olur.

مدت تلک جہان میں ہنستے پھرا کیے جی میں ہے خوب روئیے اب بیٹھ کر کہیں

Bir süre cihanda gülüp eğlendik. Artık içimden bir yere oturup iyice ağlamak geliyor.

بعد مرنے کے مرے ہوگی مرے رونے کی قدر تب کہا کیجیے گا لوگوں سے وہ برسائیں کہاں

Ölümümden sonra gözyaşlarımın mutlaka bir değeri olacaktır. İşte o zaman sorun insanlara o yağmurlar nerede diye.

اے بجر کوئی شب نہیں جس کی سحر نہیں آتی نظر نہیں پر صبح ہوتی آج تو

Ey ayrılık! Hiçbir gece yoktur ki arkasından seher gelmesin, ancak bugün sabah olacak gibi görünmüyor.

حال مرا نہ پوچھیے میں جو کہوں سو کیا کہوں دل ہے سو ریش ریش ہے سینہ سو داغ داغ ہے

Halimi sormayın, anlatayım da ne anlatayım, kalbim yaralıdır, yüreğim dağlıdır.

Yukarıdaki beyitlerde aşk ilişkisinin farklı yönleri resmedilmiştir. Âşık burada aşkın keskin şarabıyla mest olmuş görünmektedir. O, sevgiliyi görme, onunla buluşma, onunla birlikte güzel anlar geçirme isteğini her an kalbinde hissetmekte ve her halde sevgilinin hayalini göğsüne basıp dolaşmaktadır. Zira sevgilinin hayali âşığın hayatına bir renklilik ve güzellik katmaktadır. O, bundan keyif almakla birlikte sıkıntı çekip perişan da olmaktadır. Çünkü âşık hem ayrılık saatlerine katlanmak, hem de acıyı ve elemi yudumlamak zorundadır. Geceleyin uykusu kaçır ve geceyi sabahlara kadar uyanık geçirir. Gece geçmek bilmez. Ancak böyle bir âlemde bile âşıkta bıkkınlık hali meydana gelmez. O, böyle bir durumda dahi eşsiz kişiliğini muhafaza eder ve sadık bir âşık vasfıyla sevgilinin nazarında müferit bir kişilik olduğu hakikatini hatırdan çıkarmaz. Nitekim âşık böyle bir benlik duygusu içerisinde çok büyük işler gerçekleştirir. O korkmaz, ümitsizliğe kapılmaz, yorulup oturmaz, hayata elveda demez, aksine kendinden geçmiş bir halde aşk yolculuğunun muhtelif menzillerini kateder. Bu yolculukta bazen onu üzüntünün karanlıkları kuşatır, bazen de üstünü keder bulutları kaplar. Ancak o, bunları hayatın gerçekleri sayıp katlanır. Bu durum ona sağlamlık ve dayanıklılık kazandırır. Âşık bu yolculukta mutlaka ah vah edip ağlayacak ve kanlı gözyaşı dökecektir. Fakat buna rağmen hayatta kalma arzusu hayaliyle anan kandil daima hayatının mihrabında ışık vermeye devam edecektir.

URDUÇA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Mîr Derd gazellerinde çok açık ve sağlıklı bir aşk tasavvuru ortaya koymuştur. Bu tasavvurun temelleri yüce değerlerdir. Ona göre aşk insanoğlunun en temiz ve en mukaddes duygusudur. Bu duygu hayatta temel bir niteliğe sahiptir. Bu duygu olmaksızın insanoğlu kemale eremez. Ancak bunun bazı gerekleri de vardır. Mîr Derd bu aşk tasavvurunu beyitlerde şu şekilde dile getirmiştir:

انیت، مصیبت، ملامت، بلائیں ترے عشق میں ہم نے کیا کیا نہ دیکھا

Eziyetler, musibetler, kınamalar, belalar, senin aşkında biz neler neler görmedik ki.

اخفائے نار عشق نہ ہو آب اشک سے یہ آگ وہ نہیں جسے پانی بجھا سکے

Aşk ateşi gözyaşı ile sönmese, zira bu, suyun söndüreceği bir ateş değildir.

آتش عشق جی جلاتی ہے یہ بلا جان ہی پہ آتی ہے

Aşk ateşi yüreğimi yakıyor. Bu bela artık canıma yetti.

آتش عشق قہر آفت ہے ایک بجلی سی آن پڑتی ہے

Aşk ateşi zulmün (belanın) öfkesidir ve bir yıldırım gibi düşer.

عینٹ دل ہے کسی اپنی پہ تو ہر وقت روتا ہے نہ کر غم اے دوآنے عشق میں
ایسا ہی ہوتا ہے

Gönül kendi yalnızlığına her zaman boş yere ağlamaktadır. Üzülme ey divane! Aşkta böyle olur zaten.

Yukarıdaki beyitlerden de açıkça anlaşılmalıdır ki Mîr Derd'e göre aşk yalnızlık ve çaresizlikten ibarettir. Mecburiyet aşğın kaderidir. Nitekim bu husus aynı zamanda aşkın en büyük gerçeğidir. Âşık olan her halükarda ağlar, ah vah eder. Çünkü yüreği yanar, belaya ve öfkeye maruz kalır. Bu aşk daima insanoğlunun hayatıyla birliktedir. Nitekim Mîr Derd bu hakikati bilmektedir ve bu hususta derin bir bilince sahiptir. İşte bu sebeptendir ki onun gazellerinde ağlayıp sızlamaların bir tufan gibi yükseldiği görülmektedir.

ہم نے کس رات نالہ سر نہ کیا پر اسے آہ نے اثر
نہ کیا

سب کے یال تم ہوئے کرم فرما اس طرف کر کبھی گزر نہ کیا

دیکھنے کو رہے ترستے ہم نہ کیا تو نے رحم
پر نہ کیا

کتتے بندوں کو جان سے کھویا کچھ خدا کا بھی تو
نے ٹر نہ کیا

کونسا دل ہے وہ کہ جس میں خانہ خراب خانہ آباد تو نے
گھر نہ کیا

سب کے جوہر نظر میں آئے درد! بے ہنر تو نے کچھ ہنر نہ کیا

Biz hangi gece feryat etmedik ki, ancak bu inlemeler yine de onu etkilemedi.

Sen buradaki herkese lütufkâr davrandın, ancak bu tarafa hiç adım bile atmadın.

DURMUŞ BULGUR

Biz (seni) görmek için sabırsızlanıyorken, sen yine de hiç merhamet etmedin.

Kaç kişiyi canından ettin. Hiç Allah'tan da mı korkmadın?

Hanesî abad olan sen, hanesi harap olan hangi gönle yuva yapmadın ki?

Ey Derd! Herkes içindeki cevheri gözler önüne serdi. Ancak hünersiz olan bir sen hünerini gösteremedin.

تیرے سبب سے اور بھی مجھ پر غضب ہوا اے نالہ! واہ خوب ہی تو نے
اثر کیا

Ey feryat! Senin yüzünden (sevgili) bana daha da öfkelen-di. Vah! Sen ne de güzel etki ettin öyle.

کھسار پہ ہر منگ یہ کہتا تھا پکارے اے درد مقر ہوں ترے نالوں کے اثر کا

Dağdaki her taş parçası seslenip şöyle diyordu: ey Derd! Senin feryatlarının etkisi olduğunu kabul ediyoruz.

کونسی شب ہے کہ مثل شمع جب کھلتی ہے آنکہ
سے اپنی خون اگر گرتا نہیں
جانے اشک آنکھوں

Mum misali (uyanıp da) gözlerimizi açtığımızda, kan değil de gözyaşı dökmediğimiz bir gece var mı?

Mîr Derd'in gazellerindeki bu aşk konularının dünyevi (mecazi) aşk ile mi yoksa hakiki aşk ile mi ilgili olduğu hususu önemli bir sorudur. Çünkü gazellerinde dile getirdiği aşkın farklı yönlerinde ve bunu ifade tarzında baştan sona kadar dünyevi renk ve ahenk bulunmaktadır. Ancak şahsiyeti göz önünde bulundurduğunda, onun hayatında tasavvuftan başka bir şey olmadığı da bir hakikattir. Bunun için onun gazellerindeki pek çok beyitte dünyevi aşka dair farklı muamelelerin ve hallerin dile getirilmiş olması şaşırtıcı gibi görünmektedir. Bununla birlikte gazelin kendine has imalı anlatım tarzına uygun olarak bu beyitlerde başka bir anlamın kastedilmiş olması ve onun böyle bir perdeden hakiki aşka dair sözler söylemiş olması da muhtemeldir. Ancak yine de aşkı dile getirdiği şiirlerindeki tarzına bakılacak olursa, onun sevgilisi seven kişiyle duygusal ve bedensel bağı olan insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim o işte bu bağ sebebiyle sevgiliye meyletmekte ve yine bu bağ sayesinde gazellerinde ifade ettiği halleri yaşamaktadır.

Mîr Derd yukarıda değinildiği gibi bir yandan seviyeli aşk şiirleri söylemiş, öte yandan tasavvufa dair hakikat ve mecaz, aşk ve akıl, kalp ve nazar, celi ve hafi zikir, cebir ve ihtiyar, halvet der encümen, sefer der vatan, fenafillah, cüz ve kül, mekan la mekan, fena ve beka, benlik, vahdet ve kesret, tevekkül ve fakr gibi sayısız meseleleri şiirine konu etmiştir. Yani o yer yer irfan ve marifet konularını da sembolik ve temsili bir tarzda beyitlerinde dile getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında bizatihi tasavvuf Mîr Derd'in gazellerinin önemli bir konusudur ve beyitlerinde bunun derin izleri görünmektedir. Nitekim bu şekilde onun gazeli yeni bir üslup ile kendini göstermiş olur. Onun güzelliği beyan edişinde, sevgilinin karakterini tasvirinde, seven kişinin şahsiyetini ortaya koyuşunda, aşk ve âşıklığın

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

sırlarını açmasında tasavvufun şu veya bu şekilde etkileri görünmektedir. Tasavvuf onun şiirlerine taşkınlıktan uzak büyük bir ciddiyet, ihtiyat ve dinginlik hali kazandırmış ve sınırları aşmasına izin vermemiştir. Nitekim onun beyitlerindeki mevcut vakar ve itinanın temelleri aslında tasavvufa dayanmaktadır.

O hayatın ve kâinatın sırları üzerindeki perdeyi kaldırmada da ön safta yer almıştır. Bu şekilde onun gazelinde fikri ve felsefi bir ahenk meydana gelmiştir. "Bu itibarla Mîr Derd Hint Yarımadası'nın tasavvuf tarihinde aralarında Data Ganc Bahş, Hâce Bendenevaz Geysuderaz, Eminuddin A'la ve Şeyh Ahmed Serhindi gibi mütefekkir sufilerin bulunduğu safta yer alması gereken biridir."⁶ Allah Teala'nın zat ve sıfatları, ilahi irfan, ilahi cezb¹⁷, peygamber aşkı, seyr u süluk¹⁸, fenafillâh¹⁹ keyfiyeti, insanın önemi, yüceliği ve üstünlüğü, insan hayatının niteliği, değişim ve yok oluş gerçeği, insani değerler, halka hizmet ve güzel ahlak gibi konularda Mîr Derd'in yazmış olduğu şiirler bizzat onun kişisel tecrübelerinin ve ilhamlarının yansımasıdır. O, bütün bu hususları dile getirerek gazellerini tasavvufun bütün sistemine aşına kılmıştır. O, irfan ve marifet yolundaki mevcut aşamaları ve bu aşamaları kat etmede bir sufinin karşılaşıcağı durumları gazellerine konu etmiştir. Nitekim bunun için o şiirler gönüllere yerleşme ve duyulara tesir etme gücüne sahip olmuştur. Mîr Derd tasavvufa dair bu gibi konuları şiirinde kimi yerde açık bir şekilde ve beyan tarzında ifade etmiş, kimi yerde ise semboller, işaretler ve kinayelerle dile getirmiştir. Bu sebeple onun şiiri hem maneviyat yönünden hem de sanatsal açıdan bir şaheser olmuştur. Aşağıdaki beyitler bunun en güzel örnekleridir:

بے جلوہ گاہ تیرا کیا غیب کیا شہادت   یاں بھی شہود تیرا، وان بھی حضور تیرا

Senin tecelligahın²⁰ ne gayb âlemindedir ne de zahirde, senin varlığına bu âlemde şahidiz olduğumuz gibi, o âlemde de huzurunda olacağız.

مقدور ہمیں کب ترے وصفوں کے رقم کا   حقا کہ خداوند ہے تو لوح و قلم
کا

ہمتے ہیں تیرے سائے میں سب شیخ و برہمن   آباد تجہی سے تو بے گھر دیر
و حرم کا

Vasıflarını yazmaya gücümüz mü var bizim, yeminler olsun ki sen levh ve kalem'in ilahısın.

Şeyh ve Brahman, herkes senin gölgede yaşar, put hane ve Kâbe bizzat seninle abaddır.

گرچہ وہ خور شیدرونت ہے مرے سامنے   تو بھی میسر نہیں
بہر کے نظر دیکھنا

Her ne kadar o ay yüzlü daima karşımda olsa da, doyasıya bakmak nasip olmadı.

جگ میں آکر ادھر ادھر دیکھا   تو ہی آیا نظر جدھر دیکھا
جان سے ہو گئے بدن خالی جس طرف تو نے آنکہ بہر دیکھا
نالہ فریاد، آہ اور زاری   آپ سے ہو سکا سو کر دیکھا
ان لبوں نے نہ کی مسیحائی ہم نے سو سو طرح سے مر دیکھا

DURMUŞ BULGUR

Dünyaya gelip oraya buraya baktık. Nereye baktıysak sadece seni gördük.
(Başını çevirip de) o tarafa dikkatlice bakınca, sanki bedenimden can çekilir gibi oldu.

Ah u zar, feryad u figan, sana ne kadar edebildiysek edip gördük.

O dudakların hayat bahşetmedi, biz ölümlüğün yüzlercesini gördük.

بر آن ہیں واردات دل پر آتا ہے یہ قافلہ کہاں سے

Kalbime her an (bir şeyler) ilham oluyor. Bu (ilham) kafilesi nereden geliyor.

اُنے تم کس واسطے اے درد سے خانے کے بیچ
اپنے دل کے پیمانے کے بیچ
اور ہی مستی ہے

Ey Derd! Niçin meyhaneye geldin? Senin gönül kadehindeki mestlik daha fazladır.

موت نے کر دیا لاچار وگرنہ انسان ہے وہ خودبیں کہ خدا کا بھی نہ قائل ہوتا

Ölüm'elini kolunu bağladı. Yoksa insan o kadar bencil ve mağrurdur ki Allah'ın (varlığını) bile kabul etmez.

اے درد کر ٹک آئینہ دل کو صاف تو
پھر ہر طرف نظارہ حسن
جمال کر

Ey Derd! Gönül aynanı biraz olsun saf tut, sonra da her tarafta (Allah'ın) cemalini ve güzelliğini seyret.

تجھی کو جو یاں جلوہ فرما نہ دیکھا
دیکھا نہ دیکھا
برابر ہے دنیا کو

Senin buradaki tecellini görmeyen, dünyayı ha görmüş ha görmemiş (ne fark eder).

مراجی ہے جب تک تری جستجو ہے زبان جب تک ہے یہی گفتگو
ہے

خدا جانے کیا ہو گا انجام اس کا
ہوں وہ تندخو ہے
میں ہے صبر اتنا

تمنا ہے تیری اگر ہے تمنا
تیری آرزو ہے اگر آرزو ہے
کیا سیر مسب ہم نے گلزار دنیا
گل دوستی میں
عجب رنگ و بو ہے

نظر میرے دل کی پڑی درد کس پر
جدھر دیکھتا ہوں وہی رو برو
ہے

Yaşadığım müddetçe seni arayacağım, dilim döndüğünce bundan bahsedeceğim.

Ben o kadar sabırsızım, o ise (öyle) öfkeli ki bunun sonu nereye varacak Allah bilir.

Eğer diliyorsam seni diliyorum, arzuluyorsam da seni arzuluyorum.

Biz dünya bahçesinin her tarafını dolaşıp baktık, gülün dostluğunda ayrı bir renk ve ayrı bir koku var.

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Ey Derd! Gönüm kime nazar edip (takıldı). Nereye baksam onunla yüz yüze geliyorum.²¹

Tasavvuf erbabının düşüncesine göre Allah'ın zatı her şeydir. Allah'ın varlığı her taraftadır. Bütün kâinat Allah'ın tecelligâhıdır. Nitekim O, aşikâr olmasa da görülebilir. Hayattaki her şey onun varlığını ortaya koymaktadır. Bunlar tasavvufun farklı aşamalarıdır ve Mîr Derd bütün bu aşamaları bizzat kat etmiştir. O, Nakşibendiye tarikatına bağlı olduğu için vahdeti'ş-şuhud nazariyesini kabul etmiş, ancak vahdeti'l-vücut nazariyesine karşı muhalefet de etmemiştir. Nitekim o, gazellerinde bunun farklı yönlerini gayet felsefi bir tarzda dile getirmiştir. Mîr Derd bu düşünceleri ve felsefeyi ilham kalıbına dökerek dile getirmiştir. İşte bu tarz onun sufiyane şairliğinin en güzel yanındır:

<p>درد آنکھیں دیکہ باہم ایک ہیں قید میں درد با فراغ ہوں میں پردے تعینات کے جو تھے اٹھا</p>	<p>متفق آپس میں ہیں اہل شہود عیش کثرت میں دید وحدت ہے وحدت نے ہر طرف ترے جلوے دکھا دیے</p>
<p>جسم و جاں گو دو ہیں پر ہم</p>	<p>ہوے کب وحدت میں کثرت سے خال ایک ہیں</p>

Şuhud ehli aralarında müttefiktirler. Ey Derd! Aç gözlerini ittifakla birdirler.

Çokluğun tadında vahdetin görüntüsü vardır. Ey Derd! Esarette bile rahat ve huzur içerisindeyim.

Vahdet her tarafta senin didarını gösterdi, kat'i olan o perdeyi ortadan kaldırdı.

Kesret vahdete ne zaman zarar verdi ki. Her ne kadar cisim ve can iki şey ise de, biz yine biriz.

<p>درد اگر لباس ہے دیدہ عیب یہ فقر کی دولت ہے کچھ ہر چند کہ عالم میں</p>	<p>اپنے تئیں تو کام کچھ خرقة و جامہ سے نہیں بوش ز نہار ادھر کھولیو مت چشم حقارت افلاس نہیں ہے آواز نہیں قید میں زنجیر کی ہرگز ہوں عالم سے جدا ہوں</p>
--	---

Aslında hurka ve kaftanla işim yok benim. Ey Derd! Eğer elbise varsa, görüneni örtmek içindir.

Zinhar buraya hakaret nazarıyla bakma. Bu fakr zenginliğidir, iflas hiç değil.

Esarette zincirin sesi asla yoktur. Her ne kadar bu âlemde isem de âlemden ayrıyım.

<p>میرا ہی دل ہے وہ توحید بھی تو ہوتی نہیں ہے</p>	<p>ارض و سما کہاں تری وسعت کو پاسکے کہ جہاں تو سما سکے موجود پوچھتا نہیں کوئی کسی کے تئیں عیان بنوز</p>
---	---

DURMUŞ BULGUR

اے درد مثل آئینہ ڈھونڈ اس کو آپ میں
نہیں بیرون در تو اپنی قدم گاہ ہی

Yer ve gök senin genişliğini nasıl kuşatsın, sadece benim gönlümdür senin sığabildiğin tek yer.

Mevcut kimseye bir şey sormuyor. Tevhid de henüz ayan olmuyor.

Ey Derd! Ayna misali onu kendinde ara. Kapının dışında adım atacağın yer yok senin.

Mîr Dêrd Nâkşibendî Tarikatı'nın on bir temel esasından biri olan, salikin fena huylardan ve beşeri sıfatlardan geçmesi, melekî sıfatlara ve iyi huylara terakki etmesi manasına gelen "sefer der vatan" ıstılahına "vatan der sefer" şeklinde yeni bir ıstılah eklemiştir. Ona göre: "Sefer de vatan makamı enfüsî ve afakî yolculukların ötesine işaret eder ve Allah'tan Allah'a yolculuk mertebesine ulaşıldığında hâsıl olur." İşte bu yeni ıstılah Tarîk-i Muhammedi'ye aittir. Mîr Dêrd bu hususu *Derd-i Dil* (s.149) isimli eserinde şu şiirle dile getirmiştir:

صوفیای در وطن سفر بکنند درد اندر سفر مرا وطن است

Sufiler vatanda yolculuk ederler. Ey Derd! Benim vatanım yolculuğun kendisidir.

اے بے خبر تو آپ سے غافل نہ بیٹہ رہ
وطن کے بیچ
معلومات نہیں اس کا ارادہ ہے
مانند فلک دل متوطن ہے سفر کا
کدھر کا

Ey bilgisiz! Kendinden gafil oturup durma. Şule misali burada, daima vatanda yolculuk vardır.

Felek misali gönül, yolculuğu vatan edindi. Bilinmez yolculuk niyeti ne tarafadır.

Dêrd'in şiiri öylesine etkili bir şekilde suffiyane düşünceleri ortaya koymaktadır ki Dêrd ve tasavvuf iç içe girmektedir ve işte bu onun müferit yönüdür. Onun şiirleri Veli, Mazhar, Mîr ve Sevda'nın bu türden şiirleri ile karşılaştırıldığında, bu düzeyde, Mîr Dêrd'den önce ve sonra Urducada böylesi şiirlerin yazılmadığı görülecektir.²²

Mîr Dêrd gazellerinde, tasavvufun yanında bazı felsefi meseleleri de beyan etmiştir. Nitekim onun şiirinin bu bölümü çok önemlidir. Çünkü bu bölümde Mîr Dêrd hayatı anlamış ve onun gerçekleri ile ilgili incelikleri keşfetmiş görünmektedir. O, insan gerçeğinin izini sürmüş, hayatta ve kâinata insanın mertebesini tayin etmeye çalışmış, onun için bir hareket metodu aramış, onun mecbur ve mazur oluşunu anlamış ve anlatmaya çalışmış, değişim ve ölüm gerçeğinin sırrına vakıf olmuştur. İşte bu ve benzeri sayısız felsefi konuları şiirlerine konu etmesi onun felsefi eğilimini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki beyitler onun bu yönünü ortaya koyan güzel örneklerdir:

باوجود یہ کہ پر وبال نہ تھے آدم کے
بھی مقبور نہ تھا
واں پر پہنچا کہ فرشتے کا

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DİRD

جلوہ تو ہر اک طرح کا ہر شان میں دیکھا
میں سو انسان میں دیکھا
جو کچھ کہ سنا تجہ

Âdem, kanatları olmamasına rağmen meleğin bile ulaşmaya güç yetiremeyeceği yere ulaştı.

Calvenin her türlüşünü bütün güzelliğiyle gördük. Sende duyduğumuzu insanda gördük.

انسان کی ذات سے ہیں خدائی کے کھیل یں
نہیں
بازی کہاں بساط پہ گر شاہ ہی

باغ جہاں کے گل ہیں یا خار ہیں تو ہم ہیں
تو ہم ہیں
گر یار ہیں تو ہم ہیں اغیار ہیں

نہ ہم غافل ہی رہتے ہیں نہ کچھ آگاہ ہوتے ہیں
تو ہم ہیں
مجبور ہیں تو ہم ہیں مختار ہیں

Burada ilahlık oyunu insanın zatıyladır. Eğer şah da yoksa oyuna kim cüret edebilir.

Biz, dünya bahçesinin hem gülü hem de dikeniyiz. Birbirimiz için dost da biziz, düşman da biziz.

Biz ne gafil yaşıyoruz, ne de bir şeyden haberdar oluyoruz. Mecbur olan da biziz, muhtar (irade sahibi) olan da biziz.

وائے نادانی کہ وقت مرگ یہ ثابت ہوا
جو سنا افسانہ تھا
خواب تھا جو کچھ کہ دیکھا

Heyhat akılsızlığımıza ki gördüğümüz şeylerin bir rüya, duyduğumuz şeylerin ise bir hikâye olduğu gerçeği ölüm anı gelince ispatlanmış oldu.

دشت عدم میں جا کے نکالوں گا جی کا غم
میں نہ رو سکا
کنج جہاں میں کھول کے دل

جوں شمع روتے روتے ہی گزری تمام عمر
جگر میں نہ رو سکا
تو بھی تو درد داغ

Yokluk çölüne gidip kalbimdeki üzüntüyü çıkaracağım. Zira şu dünya bucağında gönlümce ağlayamadım ben.

Ey Dird! Bütün ömrün mum misali ağlamakla geçmiş olsa da yüreğindeki üzüntüye ağlayamadın sen.

دل صد چاک ہے گل خندان
شادی و غم جہاں میں توام ہے

Açan (gülen) gül yüz parçaya bölünmüş (yaralı) bir kalptir. Dünyada sevinç ve hüzün birbirinin ikizidir.

جگ میں کوئی نہ ٹک ہنسا ہو گا
رو دنیا ہو گا
کہ نہ ہنسنے میں

Dünyada hiç kimse azıcık bile olsa gülmemiştir. Gülmediğinde ise mutlaka ağlamıştır.

یک بیک نام لے اٹھا میرا
گا
جی میں کیا اس کے آ گیا ہو

دل کے پھر زخم تازہ ہوتے ہیں
کہیں غنچہ کوئی کھلا ہو گا

Adımı anıp aniden kalktı. Acaba kalbine ne gelmiş olabilir.

DURMUŞ BULGUR

Gönlümdeki yara yeniden kanamaya başladı. Bir yerlerde bir gonca açmış olmalı.

Açıktır ki bu tür felsefi düşünceler Mîr Derd'in şiirlerine tasavvuf yolu ile girmiştir ve bunlarda maverai ve hayal ötesi eğilimler de belirgindir. Ancak buna rağmen onun şiirlerinde hayattan çekilme ve ortamdaki bıkkınlık gibi düşünceler belirgin değildir.

Mîr Derd sosyal ve siyasi kargaşanın hâkim olduğu bir devirde yaşamıştır. Nitekim o dönemde bu kargaşa sebebiyle yaşam hayli zorlaşmıştı. İnsanlar böyle bir ortamda nefes alamaz hale gelmişler ve ölümü hayata tercih eder olmuşlardı. İşte Mîr Derd yaşadığı dönemin bu durumunu gazellerinde gayet güzel bir şekilde dile getirmiştir:

آیا نہ اعتدال پر ہرگز مزاج دہر
میں گرچہ گرم و سرد زمانہ سمو گیا

Ben zamanın soğuk ve sıcak (yönlerini) her ne kadar bir araya getirmeye çalıştımsa da, zamanın mizacı asla mutedil olmadı.

وہ دن کہاں گئے کہ ہمیں بھی فراغ تھا
یعنی کبھو تو اپنے بھی دل تھا
دماغ تھا

چلتا ہے اب پڑا خس و خاشاک میں ملا
وہ گل کہ ایک عمر چمن کا
چراغ تھا

گزروں ہوں جس خرابے سے کہتے ہیں واں کے لوگ
بات یہ گھر تھا یہ باغ تھا
بے کوئی دن کی

Bir zamanlar hem kalbimizin hem de bilincimizin olduğu o huzur içerisinde yaşadığımız günler nereye gitti.

Bir ömür bahçenin kandili olan o gül şimdi çer çöp içerisinde sürünmektedir.

Hangi harabeden geçtiysem, oranın sakinleri bu ev ve bu bahçe daha birkaç gün öncesine kadar mevcuttu dediler.

ماتم کدہ جہان میں جوں ابر اپنے تئیں آپ رو گئے ہم

Cihanın matem yuvasında bulut misali kendi kendimize ağladık biz.

ہر طرح زمانے کے ہاتھوں ہوں متم دیدہ
آزردہ خاطر ہوں تو رنجیدہ
گر دل ہوں تو

Zamanın ellerinde her türlü zulmü görmüşüm ben. Kalp olduğum zaman kırılmış, hatır olduğum zaman yıkılmışım ben.

عالم میں جتنے پاک گھر تھے سو ایک ایک
نے یوں ہی گھلا دیے
اولے سے روزگار

Âlemde ne kadar saf cevher var idiye, zaman (onları) birer birer öylesine (sebepsiz yere) dolu ile eritiverdi.

جفا و جور اٹھانے پڑے زمانے کے
کے اٹھانے کی
بوس تھی جی میں کسی ناز

Kalbimizde bir şeyin nazını çekme hevesi vardı. (Bahtımızda) zamanın cevrine ve cefasına katlanmak varmış.

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

شب خون کے لیے فلک پھرے ہے   کہینچے ہوئے تیغ کہکشاں کی
Felek Kehkeşan²³ kılıcını çekmiş geceleyin kan dökmek için dolaşmış.
ہم بھی جس کی طرح تو اس قافلے کے ساتھ   نالے جو کچھ بساط میں تھے
سو منا چلے

Biz de (yola çıkacak kervan için çalınan) çan misali bu kafil ile birlikte gücümüz nispetinde feryad u figan edip gittik.

Bu beyitlerde ortaya konulan tecrübelerin hayali şeyler olmadığı açıktır. Nitekim beyitlerdeki manevi renk ve ahenk şu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır ki böyle bir tecrübeden geçen kişi kendi gözleriyle hayatın temellerinin sarsıldığını, kültür ve medeniyet duvarlarının yıkıldığını görmüştür, toplumda garip bir şekilde kargaşa ve dağınıklığın hâkim oluşunu hissetmiştir. Bunun için yer yer açık bir şekilde, yer yer de ima yollu bu durumu dile getirmiştir.

Mîr Derd'in gazeli konu yönünden oldukça geniştir. Ancak bu çeşitliliğe rağmen o, gazel sanatının zarar görmesine izin vermemiş, bilakis bütün bu konuları dile getirirken gazelin temel prensiplerine özellikle dikkat etmiştir. Bir başka deyişle o, gazelin içselliğini, musikiye ait renk ve ahengini, sembol ve işaretlerini içeren çok güzel örnekleri beyitlerinde sunmuştur. Onun kendine has lehçesi de oldukça güzeldir. Aşağıdaki beyitler gazelin kendine has sanatsal geleneğini gözler önüne sermesi açısından güzel örneklerdir:

لب تشنه تیری بزم   ساقی مرے بھی دل کی طرف ٹک نگاہ کر
میں یہ جام رہ گیا

Ey saki! Benim de gönlüme birazcık nazar et. Bu gönül kadehi senin meclisinde çok susuz kaldı.

شتابی مے کدے میں آ کہیں تجہ بن تو اے ساقی   پڑا ہے جام ہے کیفیت و
مخمور ہے شیشا

Ey saki! Çabuk meyhaneye gel. Sen olmaksızın kadehin keyfi yok, şişe ise mahmur durmakta.

ہمیں تو باغ تجہ بن خانہ ماتم نظر آیا   ادھر گل پہاڑتے تھے جیب، روتی تھی
ادھر شبنم

Sensiz bu bahçe bize matem evi gibi göründü. Bir tarafta yakasını paçasını yırtan gül, öbür tarafta ağlayan şebnem.

مجہ پر بھی تو یہ عقدہ تو کھول ضبا بارے   زلفوں نے کسے بیجا یہ نامہ
بیچیدہ

Ey sabah rüzgâr! Benim için de bu düğümü çöz. Acaba zülüflerin bu karmaşık nameyi kime gönderdi.

رک نہیں سکتی ہے یاں کی واردات   کب یہ ہو سکتا ہے دریا تھم رہے

İçime doğan bu şeyler dur durak bilmiyor. Bu (varidat) denizi hiç diner mi?

مانند صبا تری گلی میں   جو کوئی گیا پھرا نہ واں سے

Sabah rüzgârı gibi her kim sokağına girdi ise bir daha geri dönmedi.

DURMUŞ BULGUR

اے گل تو رخت باندھ اٹھاؤں میں آئیاں
باغباں مجھے گلچیں تجھے نہ دیکھ سکے

Ey gül! Sen topla eşyayı, ben sırtlanayım yuvayı. Ne gülçin görsün seni
ne de bahçıvan (görsün) beni.

تہمت چند اپنے ذمے دھر چلے
جس لیے آئے تھے سو ہم کر چلے
زندگی ہے یا کوئی طوفان ہے
ہم تو اس جینے کے ہاتھوں مر چلے

کیا ہمیں کام ان گلوں سے اے صبا
یک دم آئے تھے ادھر ادھر چلے
شمع کی مانند ہم اس بزم میں
چشم نم آئے تھے، دامن تر چلے
ساقیا یاں لگ رہا ہے چل چلاؤ
جب تلک بس چل سکے ساغر چلے

درد کچھ معلوم ہے یہ لوگ سب
کس طرف سے آئے تھے
کیدھر چلے

Kendimize ne kadar iftira ettik. Ne için gelmişsek (onu) yapıp gittik.

(Bu) bir yaşam mı, yoksa bir tufan mı? Biz bu hayat yüzünden ölüp gittik.

Ey sabah rüzgârı! Bizim bu güllerle ne işimiz ola ki. Bir an için gelmiştik,
sağa sola koşturup gittik.

Biz buu meclise mum misali nemli gözlerle gelmiştik, eteğimiz ıslak
dönüp gittik.

Ey saki! Öyle görünüyor ki burada yolculuk var. (Öyleyse) gücün
yettiğince kadehi dolaştır.

Ey Derd! Hiç haberin var mı bütün bu insanlar, nereden gelip nereye
gittiler.

یہ تحقیق ہے یا کہ افواہ ہے
کہ دل کے تئیں دل سے یاں
راہ ہے

Burada gönülden gönle yol olduğu bir hakikat midir, yoksa bir söylenti
mi?²⁴

Hayat ve kainat ile ilgili felsefi konuların, mecazi ve hakiki aşka dair en
duyguların müziğe ait ahenk ve sembollerle ifade edildiği yukarıdaki
beyitler göz önüne alındığında, Mîr Derd'in Urduca gazel geleneğinde büyük
bir sanatkar olduğu söylenebilir. O, gazele konu yönünden ve sanat adına
büyük bir katkı sağlamış, Urduca şiir geleneğini bulunduğu yerden ilerilere
taşımıştır. Kısacası gazelin temel prensiplerini fiiliyata geçirerek gazelin en
seviyeli sanat örneği haline getiren Mîr Derd, gazel sınıfında münferit bir şair
olarak ve Urdu Dili'nin klasikleri arasına girerek tarihteki seçkin yerini
almıştır.

Kaynakça

Abdullah, Seyyid, (1995), *Veli se İkbâl tak*, Lahor, Seng-i Meel Publications
Ahtar, Selim, (1993), *Urdu Edeb ki Muhtasarlerin Tarih*, Lahor, Seng-i Meel
Publications

Birelvi, İbadet, (1983), *Hace Mîr Derd Dehlevi*, Lahor, İdare-i Edeb u Tenkid

URDUCA GAZEL GELENEĞİNİN MÜTEFEKKİR VE SUFİ ŞAİRİ SEYYİD HACE MİR DERD

Calibi, Cemil, (1987), *Tarih-i Edeb-i Urdu*, C.II, Lahor, Meclis-i Terakki-i Edeb

Fatehpuri, Ferman, (1990), *Urdu Şairi ka Fenni İrtika*, Lahor, Urdu Academy Sindh, Karaçi

Haşimi, Nuru'l-Hasan, (1992), *Dilli ka Debistan-ı Şairi*, Lakhnov, Uttar Pardeş Urdu Academy

Kerimuddin, (1983), *Tabakat-ı Şuara-i Hind*, Lakhnov, Uttar Pardeş Urdu Academy

Saksina, Ram Babu, (tsz.), *Tarih-i Edeb-i Urdu* (çev. Mirza Muhammed Askeri), Karaçi, Gazanfer Academy

¹ Calibi, 1987: 723

² Bayur, 1987: 203-204, C.II

³ Saksina, tsz: 98; Calibi, 1987: 726; Haşimi, 1992: 247; Kerimuddin, 1983: 79; Ahtar, 1993: 89

⁴ Bilmek, tecrübe ve zekâdan ileri gelen zihni olgunluk. İlahi surlara, Kur'an ve iman hakikatlerine vakıf olmak. Keşf ve ilhamla hâsıl olan bilgi.

⁵ *Tarîk-i Muhammedî*'de Kur'an ve sünneti takibe önem verilirdi. Amaç Müslümanları ihtilafın, ayrılığın ve furui meselelerin olmadığı Hz. Peygamber dönemindeki düşünce ve hareket tarzına doğru çekmekti. Bu hareket zihni ve fikri dağınıklığın ve gurupçuluğun hâkim olduğu o dönemde bir birlik ortamı hazırlamıştır. (Calibi, 1987: 739).

⁶ Birelvi, 1983: 9-49

⁷ Calibi, 1987: 742-743

⁸ Başlangıçta nazım için bu kelime kullanılırdı. Bu tarzın müteber olmayışının sebebi çoğunlukla kelimelerde edebe aykırı ve müstehcen işaretlerin olmasıydı. Sonraki yazarlar Rihtah kelimesini (yani Farsça kelimelerle birlikte Urduca ve Hintçeye ait mahalli kelimelerin çokça kullanıldığı dil) edebi dil ile günlük konuşma dilini ayırmak için kullanmışlardır. Rihtah kelimesi dille ilgili olarak artık çok az kullanılmaktadır. (Saksina, tsz: 32, 185).

⁹ Şiirde iki anlama gelen kelime kullanmak. Birincisi yakın anlam, diğeri uzak anlam. Ancak şair bu durumda uzak anlamı kastetmektedir.

¹⁰ Birelvi, 1983: 50-84

¹¹ Calibi, 1987: 727

¹² Birelvi, 1983: 85-88

¹³ Abdullah, 1995: 93-99

¹⁴ Mîr Derd bu her iki nazariye üzerinde görüş beyan ettikten sonra her ikisinin maksadının aynı olduğunu ve bu maksadın *Tarîk-i Muhammedî*'de birleştiğini ve bunun da mutlak tevhid olduğunu söylemiştir. (Calibi, 1987: 740).

¹⁵ Birelvi, 1983: 89-111; Saksina, tsz: 99-100; Calibi, 1987: 731-735

¹⁶ Calibi, 1987: 741

¹⁷ Allah'ın kulunu kendisine çekmesi. Allah'ı hatırlayıp Allah sevgisi ile kendinden geçme hali. Kulun beşeri vasıflardan koparak ilahi sıfatları kazanması ve ilahi vahdeti seyretmesi.

¹⁸ Tarikatta takip edilen usul. Bir terbiye yoluna girip takip etmek.

¹⁹ Kulun zat ve sıfatının Allah'ın zat ve sıfatında fani olması. Dünya ile alakayı tamamen keserek Allah'a teveccüh etmek.

²⁰ Tecelli yeri. İlahi kudretin, ilahi sırrın meydana çıktığı, görüldüğü yer.

DURMUŞ BULGUR

---

²¹ Birelvi, 1983: 115-150; Calibi, 1987: 751-757; Abdullah, 1995: 96-100

²² Calibi, 1987: 740-749

²³ Samanyolu. Gökte sık yıldız ışıklarından hâsil olup yol biçimi uzayıp giden ışıklı manzara. *

²⁴ Birelvi, 1983: 151-168; Haşimi, 1992: 249-250; Kerimuddin, 1983: 80-82; Fatehpuri, 1990: 82